

Byzantina Symmeikta

Vol 13 (1999)

SYMMEIKTA 13

Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή του Αγίου Παντελεήμονος

Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

doi: [10.12681/byzsym.870](https://doi.org/10.12681/byzsym.870)

Copyright © 2014, Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ Κ. (1999). Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή του Αγίου Παντελεήμονος. *Byzantina Symmeikta*, 13, 263–281. <https://doi.org/10.12681/byzsym.870>

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

ΟΙ ΣΛΑΒΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΩΝΙΚΗ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

Ἡ σλαβική παρουσία στὸ παραδοσιακὰ ρωσικὸ ἀγιορειτικὸ καθίδρυμα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐξακολουθεῖ νὰ περιβάλλεται ἀπὸ ἀρκετὴ ἀσάφεια. Ἡ παρούσα μελέτη σκοπὸν ἔχει νὰ παρουσιάσει στὸ ἐπιστημονικὸ κοινὸ τὶς διαθέσιμες μαρτυρίες σχετικὰ μὲ τοὺς σλαβόφωνους τοῦ Ρωσικοῦ κατὰ τοὺς μέσους καὶ ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἡ ἱστορία τῆς μονῆς ἔχει παρουσιασθεῖ λεπτομερῶς ἀπὸ τὸ G. Dagron στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ βυζαντινοῦ ἀρχείου τῆς¹ καὶ οἱ προγενέστερες μελέτες τοῦ A. Soloviev², V. Mošin³ καὶ I. Smolič⁴ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα εἶναι πλέον περιορισμένης μόνο ἀξίας. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἴδρυμα ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς ἀρχικῆς ρωσικῆς μονῆς τοῦ Ξυλουργοῦ ἢ τῶν Ρώσων, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1016 ὡς καὶ τὸ 1169⁵, μὲ τὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Σφρεντζῆ⁶ ἢ τοῦ

1. *Archives de l'Athos XII, Actes de Saint-Pantéléémôn*, ἔκδ. P. LEMERLE, G. DAGRON καὶ S. ἸΡΚΟΒΙĆ, Παρίσι 1982, 3-19.

2. A. SOLOVIEV, Histoire du monastère russe au Mont Athos, *Byzantion* 8, 1933, 213-238.

3. V. MOŠIN, Russkie na Afone i russko-vizantijskie otnošenija v XI-XII vv., *BSI* 9, 1947-1948, 55-85.

4. I. SMOLITSCH, Le Mont Athos et la Russie, *Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges*, I, Chevetogne 1963, 279-318. Πρβλ. συμπληρωματικὰ D. NASTASE, Les débuts de la communauté œcuménique du Mont Athos, *Σύμμεικτα* 6, 1985, 284-299.

5. *Archives de l'Athos V, Actes de Lavra I*, ἔκδ. P. LEMERLE, A. GUILLOU καὶ N. SVORONOS μὲ τὴν συνεργασία τῆς Denise PAPACHRYSSANTHOY, Παρίσι 1970, ἀρ. 19, στ. 37, ὅπου ἀπαντᾶται ἡ πρώτη γνωστὴ ὑπογραφή ἡγουμένου τῶν Ρώσ: Γεράσιμος μοναχὸς ἐλέω Θεοῦ πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος μονῆς τοῦ Ρὸς μαρτυρῶν ὑπέγραψα. Πρβλ. *Archives de l'Athos III, Actes du Xéropotamou*, ἔκδ. J. BOMPAIRE, Παρίσι 1964, ἀρ. 6 (1081), στ. 68, ὅπου καὶ τὸ σίγνον Κυριακοῦ μοναχοῦ τοῦ Ρώσ. Βλ. ἐπίσης *Pantéléémôn*, 4-5 καὶ 18.

6. *Pantéléémôn*, ἀρ. 3, στ. 8 καὶ 29. Πρβλ. V. LAURENT, Σφραντζῆς et non Φραντζῆς, *BZ* 44, 1951, 373-378.

Θεσσαλονικέως, περί τῆς ὁποίας ἔχουμε εἰδήσεις ἀπὸ τὸ 998 ἕως καὶ τὸ 1080⁷. Ἡ ἐνοποίηση τῶν δύο ἰδρυμάτων ἔλαβε χώρα τὸ 1169, ὅταν ὁ πρῶτος Ἰωάννης καὶ οἱ λοιποὶ ἁθωνίτες ἡγούμενοι παραχώρησαν στὸ Λαυρέντιο, προκαθήμενο τῆς μονῆς τοῦ Ξυλουργοῦ, τὸ ἐρειπωμένο μονύδριο τοῦ Θεσσαλονικέως, γιὰ νὰ ἐγκαταστήσει ἐκεῖ τὴ συνοδεία του. Μὲ τὴν πράξη αὐτὴ ἡ μονὴ Ξυλουργοῦ δὲν ἐγκαταλείφθηκε πλήρως, ἀλλὰ ὑποβαθμίσθηκε σὲ *παραμοναστήριον*⁸.

Τὸ πρῶτο ἀδιάφυστο τεκμήριο σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία Σλάβων ρωσικῆς καταγωγῆς στὸ καθίδρυμα χρονολογεῖται στὸ 1142. Πρόκειται γιὰ τὴ συχνὰ παρατιθέμενη εἰδση ἐνὸς ἀπογραφικοῦ καταλόγου τῆς μονῆς Ξυλουργοῦ, ὅπου μνημονεύεται ἡ ὕπαρξη 49 *ρούσικων* βιβλίων στὸ σκευοφυλάκιο τοῦ ἰδρύματος: *βιβλία ρούσικα ἀπόστολοι ε΄, παρακλητικὰ β΄, ὀκταήχοι ε΄, εἰμολόγια ε΄, συναξάρια δ΄, παροιμίαι μία, μπηαῖα ιβ΄, πατερικὰ β΄, ψαλτήρια ε΄, ὁ ἅγιος Ἐφραίμ, ὁ ἅγιος Παγκράτιος, ὠρολόγια ε΄, νομοκάνων α΄*⁹. Ὅλοι οἱ μελετητὲς ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα τείνουν πρὸς τὸ νὰ ἀποδεχθοῦν ἀναντίρρητα τὴ δήλωση τοῦ κειμένου ὅτι πρόκειται γιὰ χειρόγραφα ρωσικῆς προελεύσεως¹⁰ καὶ αὐτὸ εἶναι λογικόν, διότι ἀπὸ τοὺς 49 κώδικες ποὺ ἀριθμοῦνται οἱ 47 περιέχουν λειτουργικὰ κείμενα, οἱ συγκεκριμένες μεταφράσεις τῶν ὁποίων εἶναι φύσει ἀδύνατο νὰ ταυτισθοῦν μὲ γνωστὰ ἔργα τῶν μαθητῶν καὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου. Τὴ μόνη ἐξαιρεση, ἡ ὁποία μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι ὑπὸ τὴ γενικὴ ἐπικεφαλίδα *βιβλία ρούσικα* λανθάνουν καὶ μερικὰ ἔργα μεταφρασμένα στὴ Βουλγαρία, ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον τοῦ *ἀγίου Παγκρατίου*, δηλαδὴ τοῦ Παγκρατίου, ἐπισκόπου Ταυρομενίου¹¹. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὰ τέλη τοῦ Ι΄ ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνα ἕνας Βούλγαρος λόγιος ὀνόματι Ἰωάννης Πρεσβύτερος εἶχε μεταφράσει τὸν ἑλληνικὸ Βίο τοῦ ἐν λόγῳ ἀγίου στὰ σλαβικά καὶ κατὰ συνέπεια θὰ ἦταν εὔλογο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μονὴ Ξυλουργοῦ κατεῖχε ἀντίγραφο τῆς πρώιμης αὐτῆς μετάφρασης. Ἡ εἰκασία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὴν πρὸ τοῦ ἔτους 1300

7. *Archives de l'Athos IV, Actes de Dionysiou*, ἔκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1968, ἀρ. 1, στ. 6-7. Πρβλ. *Pantéléemôn*, 6-8 καὶ 18.

8. *Pantéléemôn*, 8-10 καὶ 76-86, καὶ δὴ ἀρ. 8, στ. 36-38. Πρβλ. *ODB III*, 1573.

9. [F. TERNOVSKIJ], *Akty russkago na svjatom Athonê monastyrja sv. velikomučenika i cêlitelja Panteleimona (Acta praesertim Graeca, Rossici in monte Athos monasterii)*, Kiev 1873, 50-54, ἀρ. 6 *Pantéléemôn*, 3-12 καὶ 65-76, ἀρ. 7, στ. 25-27.

10. SOLOVIEV, *Histoire*, 218-219· Mošin, *Russkie na Afone*, 63-64· SMOLITSCH, *Athos et la Russie*, 280-281· NASTASE, *La communauté œcuménique*, 284-299· P. SCHREINER, *Slavisches in den griechischen Athosurkunden, «Tgoli chole Mestro», Gedenkschrift für Reinhold Olesch*, Köln-Wien 1990, 313-314.

11. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1960, 370· F. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica graeca*, Βρυξέλλες³ 1957, ἀρ. 1410-1412. Πρβλ. *ODB III*, 1571-1572.

ἐποχή δὲν ἔχει διασωθεῖ καμία εἴδωση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ρωσικῆς ἀπόδοσης τοῦ Βίου ἄσχετης καὶ ἀνεξάρτητης ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Βούλγαρου Ἰωάννη. Ὁ Ἰωάννης Πρεσβύτερος εἶναι ἓνα πρόσωπο ἐλάχιστα γνωστό, τὸ ὁποῖο ὅμως φέρεται ὡς μεταφραστὴς δύο βίων, τοῦ Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ταυρομενίου Παγκρατίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ παλαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο ποὺ περιέχει τὸ Βίο τοῦ Παγκρατίου εἶναι ἓνας σερβικὸς κώδικας τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνα προερχόμενος ἀπὸ τὴ Χιλανδαρίου καὶ γραμμένος μὲ βάση βουλγαρικὸ πρότυπο¹². Δὲν ἀποκλείεται, λοιπόν, τὸ πρῶτο καὶ ἀρχαῖστον κιλανδαρινὸ ἀντίγραφο τοῦ Βίου, ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὴ Sankt-Peterburg, νὰ εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸ ἀντίτυπο ποὺ τὸ 1142 ἀνῆκε στὴ μονὴ Ξυλουργοῦ καὶ ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς βιογράφους τοῦ Δομεντιανὸ καὶ Θεοδοσίου, κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, ὁ δεῦτερος ἰδρυτὴς τῆς Χιλανδαρίου καὶ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας, ἅγιος Σάββας, ἔλαβε τὴν κουρὰ στὴ μονὴ τῶν Ρώσων¹³.

Τὸ μόνο συμπέρασμα ποὺ συνάγεται ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα εἶναι ὅτι κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ περιγράφονται ὡς *ρούσικα* ἦταν στὴν οὐσία βουλγαρικῆς προελεύσεως. Ἐπομένως, στὴν πρόσληψη τοῦ ἑλληνόφωνου ἀπογραφέα ἢ φράση *βιβλία ρούσικα* δὲν δῆλωνε τὸν ὀρθογραφικὸ κανόνα ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ κώδικες παρὰ μόνο τὴ διαφορετικότητά τους ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα καί, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς *ἐπιπρακίλιον χρυσοῦν ρούσικον*¹⁴ ἢ *ἐγχείριν ἐν τῆς Θεοτόκου βλάτιον ρούσικον*¹⁵, τὴ ξενικὴ προέλευσή τους. Κατὰ συνέπεια, στὰ 1142 οἱ περισσότεροι ἀγιορεῖτες δὲν πρέπει νὰ εἶχαν καμμὶ ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὸ ρωσικὸ χαρακτῆρα τῆς μονῆς Ξυλουργοῦ.

Οἱ Ρῶσοι ἐρευνητὲς συμφωνοῦν στὸ ὅτι ἡ κυριώτερη ἔνδειξη γιὰ τὸν ἐθνικὸ χαρακτῆρα τοῦ ιδρύματος περιέχεται στὸ χαρακτηρισμὸ *ἡ μονὴ τῶν Ρώσων*, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται στὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἁθῶ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνα¹⁶. Ἡ πρώτη σχετικὴ πληροφορία ἀνάγεται στὸ 1142 καὶ προέρχεται ἀπὸ ἓνα συμφωνητικὸ μεταξὺ τῶν μονῶν Ξυλουργοῦ καὶ Φαλακροῦ, ὅπου γίνεται μνεία τοῦ

12. B. ANGELOV, *Iz starata bulgarska, ruska i srubska literatura*, Sofia 1967, II, 106-108 καὶ 130-132.

13. SOLOVIEV, *Histoire*, 222-223.

14. *Pantéléémôn*, ἀρ. 7, στ. 12.

15. *Pantéléémôn*, ἀρ. 7, στ. 19.

16. SOLOVIEV, *Histoire*, 220-222· MOŠIN, *Russkie na Afone*, 63-64· SMOLITSCH, *Athos et la Russie*, 281.

καθηγουμένου τῆς μονῆς Ξυλουργοῦ μοναχοῦ Βασιλείου τῶν Ρωσῶν¹⁷. Ἡ ἐπόμενη ἀναφορὰ χρονολογεῖται στὸ 1169 καὶ ἐντοπίζεται στὴν πράξη τῆς ἔνωσης τῶν μονῶν Ξυλουργοῦ καὶ Θεσσαλονικέως: ὁ τιμώτατος μοναχὸς κύρ Λαυρέντιος καὶ καθηγούμενος τῆς τοῦ Ξυλουργοῦ ἡτοῖ τῶν Ρουσῶν¹⁸. Ἡ διατύπωση αὐτὴ ἐπαυφανίζεται τὸ 1271¹⁹, τὸ 1311²⁰, στὰ 1320-1321²¹, τὸ 1329²², τὸ 1341²³, περὶ τὸ 1350²⁴, τὸ 1353²⁵, τὸ 1363²⁶, τὸ 1366²⁷, τὸ 1369²⁸, τὸ 1370²⁹, τὸ 1371³⁰, στὰ 1372-1375³¹, τὸ 1375³², τὸ 1376³³, στὰ 1376-77³⁴, στὰ 1380-1381³⁵, τὸ 1395³⁶, τὸ

17. *Archives de l'Athos XVII, Actes du Pantocrator*, ἔκδ. V. KRAVARI, Παρίσι 1991, ἀρ. 3, στ. 36.
18. *Pantéléemôn*, ἀρ. 8, στ. 10 καὶ 16.
19. *Pantéléemôn*, ἀρ. 9, στ. 3.
20. *Pantéléemôn*, ἀρ. 10, στ. 18, 34 καὶ 62.
21. *Xéropotamou*, ἀρ. 20, στ. 52.
22. *Archives de l'Athos II², Actes de Kutlumus*, ἔκδ. P. LEMERLE, Παρίσι 1988, ἀρ. 15, στ. 6 καὶ 15.
23. *Archives de l'Athos XIII, Actes de Docheiariou*, ἔκδ. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Παρίσι 1984, ἀρ. 20, στ. 6, 13 καὶ 16.
24. *Archives de l'Athos X, Actes de Lavra III*, ἔκδ. P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS καὶ Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1979, ἀρ. 129, στ. 8.
25. *Pantéléemôn*, ἀρ. 11, στ. 7, 21 καὶ 32.
26. *Pantéléemôn*, ἀρ. 13, στ. 4, 10 καὶ 18.
27. *Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar*, I. *Actes grecs*, ἔκδ. L. ΡΕΤΤΙ, *Viz. Vrem.* 17, 1911, Priloženie 1, ἀρ. 151, στ. 53· *Pantéléemôn*, ἀρ. 14, στ. 11 καὶ 15.
28. *Kutlumus*, ἀρ. 26, στ. 9.
29. *Chilandar I*, ἀρ. 153, στ. 5, 11 καὶ 20.
30. V. MOŠIN-A. SOVRE, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, ἀρ. 8, στ. 65.
31. *Acta Rossici*, 375, ἀρ. 53. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 6, 169-172 καὶ πίνακες XLIX-L.
32. *Pantéléemôn*, ἀρ. 15, στ. 7.
33. *Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar*, II. *Actes slaves*, ἔκδ. L. ΡΕΤΤΙ, *Viz. Vrem.* 19, 1915, Priloženie 1, ἀρ. 59, στ. 1-2.
34. *Acta Rossici*, 371, ἀρ. 52. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 7, σ. 172-174 καὶ πίναξ XLVIII.
35. *Acta Rossici*, 378-379, ἀρ. 54. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 8, σ. 174-176 καὶ πίναξ LI· *Acta Rossici*, 381, ἀρ. 55. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 9, σ. 176-177 καὶ πίναξ LII.
36. *Lavra III*, ἀρ. 154, στ. 138

1400³⁷, τὸ 1405³⁸, τὸ 1406³⁹, τὸ 1407⁴⁰, τὸ 1419⁴¹, στὰ 1420-1422⁴², τὸ 1422⁴³, τὸ 1424⁴⁴, στὰ 1427-1429⁴⁵, τὸ 1430⁴⁶, τὸ 1433⁴⁷, τὸ 1439⁴⁸, τὸ 1452⁴⁹, τὸ 1466⁵⁰, τὸ 1472⁵¹, τὸ 1481⁵², στὰ 1491-1492⁵³, στὰ 1493-1494⁵⁴, στὰ 1481-1496⁵⁵, τὸ 1503⁵⁶, τὸ 1586⁵⁷ καὶ τέλος τὸ 1591⁵⁸. Ἡ συχνότητά της εἰκονογραφεῖ ἀνάγλυφα τὴν προσήλωσι τῶν ἀθωνικῶν στὸ τύπο *μονὴ τῶν Ρώσων*, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΔ΄ αἰώνα, ὅταν ἡ μονὴ εἶχε περιέλθει ὑπὸ τὴν ἔντονη ἐπιρροὴ τῶν Σέρβων ἡγεμόνων⁵⁹. Γίνεται λοιπὸν σαφές, ὅτι οἱ τυχὸν διακυμάνσεις στὶς ἐθνικὲς ἰσορροπίες μέσα στὸ καθίδρυμα δὲν ἔθιγαν καθόλου τὴν προσωνομία του.

Ἡ πρώτη σλαβικὴ ὑπογραφή ἡγουμένου τῶν Ρώσων ἐμφανίζεται τὸ 1262, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Ἀρσενίου φυλασσόμενου στὴ Δοχειαρίου: **Μεροδιε ηγουμενος**

37. *Acta Rossici*, 394-395, ἀρ. 58. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 12, σ. 182-184 καὶ πίναξ LIV.

38. *Lavra III*, ἀρ. 158, στ. 19.

39. *Pantéléemôn*, ἀρ. 16, στ. 2.

40. *Pantéléemôn*, ἀρ. 17, στ. 1, 10, 16, 40 καὶ 42.

41. *Pantéléemôn*, ἀρ. 18, στ. 2 καὶ 18.

42. *Acta Rossici*, 407, ἀρ. 60. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 14, σ. 188-189 καὶ πίναξ LVI.

43. *Pantéléemôn*, ἀρ. 19, στ. 2 καὶ 6.

44. *Docheiariou*, ἀρ. 59, στ. 80.

45. *Acta Rossici*, 409, ἀρ. 61. Πρβλ. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 15, σ. 189-190 καὶ πίναξ LVI.

46. *Pantéléemôn*, ἀρ. 20, στ. 1, 2, 13, 21, 23, 33, 34, 39 καὶ 42.

47. *Kutlumus*, ἀρ. 46, στ. 14, 15, 17, 19, 30, 35.

48. L. MAVROMMATIS, Une acte slave de Vatopedi, *Hilandarski Zbornik* 4, 1978, 137-140, στ. 1 καὶ 25.

49. *Archives de l'Athos XV, Actes du Xénophon*, ἔκδ. Denise PΑΡΑΧΡΥΣΣΑΝΘΟΥ, Παρίσι 1986, ἀρ. 33, στ. 1.

50. N. DYLEVSKIJ, Dogovor 1466 goda meždu bolgarskim Ryl'skim monastyrem i obitelju Panteleimona - Russikom na Afone, *Études balkaniques* 2, 1969, 81-99, στ. 27. *Chilandar*, ἀρ. 12, στ. 31.

51. *Dionysiou*, ἀρ. 31, στ. 23.

52. *Dionysiou*, ἀρ. 34, στ. 22.

53. *Pantocrator*, ἀρ. 28, στ. 1.

54. *Dionysiou*, ἀρ. 36, στ. 29.

55. *Docheiariou*, ἀρ. 61, στ. 12 καὶ 20-24. *Dionysiou*, ἀρ. 39, στ. 31.

56. *Dionysiou*, ἀρ. 42, στ. 3.

57. *Kutlumus*, ἀρ. 59, στ. 20.

58. *Acta Rossici*, 416, ἀρ. 62.

59. *Acta Rossici*, 375. Πρβλ. *Pantéléemôn*, 12-16.

των Ρως⁶⁰. Ἡ γραφή της χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονες σλαβικές ἐπιδράσεις καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μεθοδίου φέρει τὴν τυπικὴ γιὰ τὰ σερβικά κατάληξη *ие*. Ὡστόσο, ἡ γλῶσσα πού χρησιμοποιεῖται εἶναι ἡ ἑλληνική, ὁπότε κάθε εἰκασία σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγή του θὰ ἦταν ἐπισηφαλής.

Τὸ 1316, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Ἰσαὰκ φυλασσόμενη στὴ Βατοπεδίου, συναντᾷ κανεῖς τὴν ὑπογραφή τοῦ μοναχοῦ καὶ δικαίου τῆς ρωσικῆς μονῆς Μακαρίου: **Макаріе монах и дикев мартишоге рωсского м(ан)астыри потписа**⁶¹. Ὁμοιο δεῖγμα τῆς ἴδιας ὑπογραφῆς ὑπάρχει καὶ στὸ ζωγραφικὸ ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἐγγράφου: **Макаріе монах и дике рωсского монастырѣ Маріа писах**⁶². Ἡ τελευταία περίπτωση ὁμῶς παρουσιάζει κάποια προβλήματα, διότι, σύμφωνα μὲ τὴν ἔρμηνεία τοῦ V. Мошин, φαίνεται νὰ περιέχει τὸ ὄνομα Μαρία σὲ μιὰ ἀρχαῖουσα γενικὴ πτώση (**Маріа**), ἡ ὁποία ναὶ μὲν τηρεῖ τὸν γραμματικὸ κανόνα τῶν σλαβικῶν τῆς ἐποχῆς τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἀλλὰ στὰ ρωσικά θὰ προφερόταν πανομοιότυπα μὲ τὴν ὀνομαστικὴ πτώση **Маріа**, λόγῳ τῆς χαρακτηριστικῆς γιὰ τὴ ρωσικὴ γλῶσσα πρώιμης σύγκυσης μεταξὺ τῶν φθόγγων **я** καὶ **ѣ**⁶³. Ὁ τύπος **Маріа** θὰ εἶχε φωνητικὴ ἀξία γενικῆς πτώσεως κυρίως γιὰ τοὺς βουλγαρόφωνους, ἐνῶ γιὰ ἕναν Ρῶσο θὰ ταυτιζόταν μὲ τὴν ὀνομαστικὴ καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ παράθεση τοῦ ὀνόματος τοῦ προστάτη ἁγίου τῆς μονῆς ναὶ μὲν ἀπαιτεῖ γενικὴ πτώση, ἀλλὰ οὐδέποτε θὰ παρέλειπε τὸ ἐπίθετο *ἅγιος*, ὅπως συμβαίνει ἐν προκειμένῳ. Κατὰ συνέπεια, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο ἡ φράση νὰ περιεῖχε τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου ἀππλλαγμένο ἀπὸ κάθε τιμητικὸ προσδιορισμὸ, ὅπως τὸ ἐξέλαβε ὁ V. Мошин, διότι τότε ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοσή της θὰ ἦταν *Μακάριος μοναχὸς καὶ δικαῖος τῆς ρωσικῆς μονῆς (τῆς) Μαρίας ἔγραψα*. Ἐπὶ πλέον, τὸ 1316 ἡ μονὴ τῶν Ρώσων ἀναμφίβολα ἐτιμᾶτο στὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος⁶⁴, ὁπότε

60. *Docheiariou*, ἀρ. 7, στ. 44. Πρβλ. *Pantéléemôn*, 10 καὶ 18.

61. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 9, 1889, 101-104 Γ. ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἀθῆναι 1903, 83-85 *Actes de l'Athos III, Actes d'Esphigmenou*, ἔκδ. L. PETIT καὶ W. REGEL, *Viz. Vrem.* 12, 1906, Priloženie 1, 14-22, ἀρ. VII *Archives de l'Athos VI, Actes d'Esphigmenou* (στὸ ἐξῆς *Esphigmenou*), ἔκδ. J. LEFORT, Παρίσι 1973, 83-95, ἀρ. 12, στ. 141. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κρ. Χρυσοχοῖδη καὶ τὸν π. Ἀρσένιο Βατοπεδινὸ πού μὲ διευκόλυναν στὴν ἀποδελτίωση τῆς ὑπογραφῆς ἀπὸ τὸ πρωτότυπο πού ἀπόκειται στὴ Βατοπεδίου. Πρόκειται γιὰ τὸ 14^ο ἔγγραφο τοῦ Α' τετραγώνου τοῦ βατοπεδίου ἀρχείου. Πρβλ. *Pantéléemôn*, 11 καὶ 18.

62. V. МОШИН, *Akti iz svetogorskih arhiva, Spomenik Srpske Kraljevske Akademije* 91, 1939, 189 (ἀρ. 6).

63. А.-М. ТОТОМАНОВА, *Redakcii na starobŭlgarskija ezik, Izsledvanija po Kirilometodievistika*, Σόφια 1985, 195.

64. Πρβλ. *Pantéléemôn*, 10 καὶ ἀρ. 10 (1311), στ. 18-20: *οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος διακειμένη σεβασμίᾳ τῶν Ρώσων μονῆ τῇ εἰς ὄνομα τιμωμένη τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος*.

είναι εμφανές ότι η ύπογραφη δεν περιλαμβάνει το όνομα της Θεοτόκου, αλλά πιθανότατα την ελληνική λέξη *μάρτυς*, η οποία άλλωστε απαντάται και στα υπόλοιπα δείγματα της ύπογραφης του Μακαρίου υπό τον ρηματικό τύπο *μαρτυριουε* (μαρτυρών)⁶⁵. Η γλωσσική ταυτότητα του Μακαρίου όρίζεται ως ρωσική με αρκετή βεβαιότητα, λόγω της αντικατάστασης του λογικά αναμενόμενου *ia* με **k*, αφού η ὀρθή γραφή είναι *μοναστηρια* και όχι *μοναστηρ*k*. Στις αρχές του ΙΔ' αιώνα το φαινόμενο αυτό, μετά από μαλακό *p* ή *n*, προσιδιάζει κυρίως στην ὀρθογραφία των ρωσικών⁶⁶.

Στο ίδιο έγγραφο του πρώτου Ἰσαάκ, στο αντίτυπο της μονῆς Βατοπεδίου, σώζεται η ύπογραφη του Συμεών του Βερροιώτου, πνευματικοῦ τῶν Ρώσων: *Симеон(н) κρωμωναχως μονис τογ Βεριωτογ πνεματικως των Ρογсω мрартиρω ке νп(ε)гра(ψα)*⁶⁷. Η παρουσία του κυριλλικού συμπλέγματος *к* στην αρχή της λέξης *ἱερομόναχος* υποδεικνύει πῶς η ύπογραφη είναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ γραφή τῶν σλαβικῶν. Σημειωτέον μάλιστα ὅτι, σύμφωνα με τὸ V. Мошин, ὁ Συμεών ὑπογράφει τὸ ζωγραφικὸ ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἐγγράφου με κυριλλικούς χαρακτήρες: *Симеон(н) κρωμ(о)наχος монис тоγ Βεριωтоγ (пн)εμатикос των Ρосс(н) μαρτυριон кеπεграψа*⁶⁸. Οἱ δύο αὐτὲς ὑπογραφὲς φανερώνουν πῶς ἕνας σλαβόφωνος ἱερομόναχος τῆς μονῆς τοῦ Βερροιώτου ἦταν πνευματικὸς τῆς μονῆς τῶν Ρώσων, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν μᾶς προσφέρουν κανένα ἀπολύτως στοιχεῖο σχετικὰ μετὰ τὴν καταγωγή του.

Τὸ 1322, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Ἰσαάκ ποὺ διευθετεῖ ἐδαφικὴ διένεξη μεταξὺ τῶν μονῶν Ἐσφιγμένου καὶ Χιλανδαρίου ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ἡγουμένου τῶν Ρώσων Λουκά: *Λογκα ἱερομόναχъ ηγογμενъ ρογскипаго μονастир*к*⁶⁹. Τὸ ἴδιωμα τοῦ Λουκά ἀντικαθιστᾷ τὸ λογικὰ ἀναμενόμενο *ia* με **k* (*μοναστηρ*к*) καί, ὅπως ἤδη τονίσαμε, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τῶν μεσαιωνικῶν ρωσικῶν.

Τὸ 1325, σὲ ἀνέκδοτο ἐγγράφο τῆς Βατοπεδίου, τὸ ὁποῖο ἀποτύχαμε νὰ ἐντοπίσουμε, συναντᾷ κανεὶς τὴ σλαβικὴ ὑπογραφὴ τοῦ *ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Ἰωάννη*⁷⁰. Ἡ ἐξακρίβωση τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατη.

65. Πρβλ. *Pantéléémôn*, 11.

66. Totomanova, *Redakcii*, 197.

67. Ἡ ἀποδελτίωση τῆς ὑπογραφῆς ἐγίνε ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Βλ. *Esphigménoi*, ἀρ. 12, στ. 168: *Σημεών ἱερομόναχος μονῆς τοῦ Βερροῦτου πνευματικῶς των Ρουσων μαρτυρων και υπεγραψα*. Πρβλ. *Pantéléémôn*, 11 καὶ 18.

68. Мошин, *Akti*, 188 καὶ 190 (ἀρ. 6).

69. *Chilandar I*, ἀρ. 77, στ. 73. Πρβλ. *Pantéléémôn*, 11 καὶ 18.

70. Φωτογραφία στὸ Collège de France. Πρβλ. καὶ *Pantéléémôn*, 11-12 καὶ 18.

Σε πλαστό έγγραφο τῆς Σύναξης πού ἐπιλύει διαφορὰ μεταξύ τῶν μονῶν Βατοπεδίου καὶ Χιλανδαρίου καὶ φέρει χρονολογία 1338, ἐμφανίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου Ἰωσήφ: **ιγογμεν ρογшки иеромонах Иωσιφъ**⁷¹. Τὸ ἰδίωμα καὶ πάλι δὲν εἶναι πολὺ διαφωτιστικό, ἐὰν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ **ιγογμεν ρογшки**, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ καὶ ὡς *ἡγούμενος τῶν Ρώσων* καὶ ὡς ὁ *Ρώσος ἡγούμενος*. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ὁ τύπος αὐτὸς σχετίζεται μὲ τὴν γλωσσικὴ ταυτότητα τοῦ Ἰωσήφ, ἢ ὁποία παραμένει ἄδην. Ὁ ἡγούμενος αὐτὸς δὲν μνημονεύεται στὴν προσωπογραφικὴ συγκεφαλαίωση τῶν ἡγουμένων τοῦ Ρωσικοῦ, ἐνῶ ἡ πλαστότητα τῆς πράξεως ἔχει συζητηθεῖ καὶ ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὸ L. Petit⁷².

Σε πλαστὸ παραχωρητήριο έγγραφο τῆς Συνάξεως πρὸς τὴ Χιλανδαρίου μὲ χρονολογία 1347 ἐντοπίζεται ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων Ἰωακείμ: **ρογшклагг монастира (в)ε)таго Пантелеимωνα Иωакимъ иеромонахъ и игогменъ подписахъ**⁷³. Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Ἰωακείμ ἀναφέρεται ὡς μάρτυρας καὶ σὲ παραχωρητήριο έγγραφο τοῦ Στεφάνου Dushan πρὸς τὴ Χιλανδαρίου: **ρογшки игогменъ Иωакимъ иеромонахъ**⁷⁴. Μνημονεύεται ἐπίσης σὲ ὑποπτη χιλανδαρινὴ πράξη μὲ χρονολογία 1348: **ρογшкски игогменъ Иωакимъ иеромонахъ**⁷⁵, καὶ ὑπογράφει στὰ ἑλληνικὰ ἕνα ἀκόμη έγγραφο τῆς σερβικῆς μονῆς πού φέρει χρονολογία 1348. Δυστυχῶς ὅμως, ὅλα τὰ έγγραφα στὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ πολὺ μεταγενέστερα καὶ μάλιστα ἀδέξια χιλανδαρινὰ πλαστογραφήματα⁷⁶. Κατὰ συνέπεια, φαίνεται ὅτι στὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα μᾶλλον δὲν ὑφίστατο κανένας ἡγούμενος τῶν Ρώσων ὀνόματι Ἰωακείμ.

Ἡ ἐπόμενη ἄμεση ἔνδειξη γιὰ παρουσία σλαβοφώνων στὴ ρωσικὴ μονὴ προέρχεται ἀπὸ σλαβικὸ Τετραεῦγγελο τῆς Χιλανδαρίου γραμμένο περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἀπὸ τὸν μοναχὸ Γρηγόριο στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, κατόπιν παραινέσεως τοῦ ἡγουμένου Ἰησαΐα: **Григорие именовемъ мнихъ а не дѣломъ, исписахъ сию книжицю светомоу великомоученикоу Христовоу Пантелеи-**

71. *Chilandar I*, ἀρ. 128, στ. 69.

72. *Chilandar I*, 266 (σημείωση). Πρβλ. *Pantéléemôn*, 18.

73. *Chilandar I*, ἀρ. 136, στ. 69-70.

74. *Chilandar II*, ἀρ. 37, στ. 99-100.

75. *Chilandar II*, ἀρ. 40, στ. 98.

76. *Chilandar I*, ἀρ. 137, στ. 120. Ἡ πλαστότητα τῶν ἐγγράφων πού ἀναφέραμε προκύπτει ἀπὸ τὴ μνεΐα τοῦ Διονυσίου ἡγουμένου Θεοδοσίου, ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται στερεότυπη καὶ στὶς τέσσερις πράξεις (*Chilandar I*, ἀρ. 136, στ. 89-90· ἀρ. 137, στ. 133· *Chilandar II*, ἀρ. 37, στ. 106-107· ἀρ. 40, στ. 105-106). Πρόκειται περὶ ἀναχρονισμοῦ, διότι μονὴ Διονυσίου ἀποδεδειγμένα ἰδρύθηκε δύο δεκαετίες ἀργότερα, περὶ τὸ 1374. Πρβλ. *Dionysiou*, 5-13.

μονος, повелѣниємъ господина и вѣща ми всесчьстнаго старца Исана⁷⁷. Το κωδικογραφικό σημείωμα καταδεικνύει ότι ο Γρηγόριος χρησιμοποιεί τις κπιτικές άντωνυμίες κατά τρόπο έκδηλα σλαβοβαλκανικό, διότι ένας Ρῶσος οὐδέποτε θά έγκατέλειπε τὸν ὀρθὸ τύπο **вѣща мого** πρὸς ὄφελος τῆς συντετμημένης παραλλαγῆς του **вѣща ми**, ὅπου ἡ προσωπικὴ άντωνυμία λαμβάνει τὴν κατάληξη δοτικῆς πώσεως, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει στὰ σύγχρονα βουλγαρικά καὶ ἐν μέρει στὰ σερβικά. Κατὰ συνέπεια εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Γρηγόριος νὰ ἦταν σερβόφωνος, μιὰ καὶ ἡ ὀρθογραφία του εἶναι σερβικὴ τῆς Ράσκας. Δυστυχῶς ὅμως, ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἡγούμενου Ἰσαῖα πᾶσα εἰκασία θά ἦταν παρακινδυνευμένη.

Σὲ χιλανδαρινὸ ἔγγραφο τοῦ 1366 ἐμφανίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ προηγουμένου τῶν Ρώσων Εὐθυμίου: **проигοуменъ рохски кромонахъ ІѢвтыими**⁷⁸. Δυστυχῶς, τὰ ὀρθογραφικὰ γνωρίσματά της εἶναι ἀρκετὰ δυσπροσδιόριστα καὶ δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προσδιορίσουμε τὴν καταγωγὴ τοῦ ὑπογράφοντος.

Στὰ 1395-1396, σὲ σερβικὸ ἔγγραφο τῆς ρωσικῆς μονῆς, ὡς ἡγούμενος τοῦ ἰδρύματος μνημονεύεται κάποιος Νικόδημος: **свѣрени игуменъ с(вѣ)т(а)го Пантелеимона Никодимъ**⁷⁹. Τῆς ὑπογραφῆς του προτάσσεται κατάλογος 38 μοναχῶν τοῦ Ρωσικοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἴσως λανθάνουν καὶ ἀρκετοὶ ἑλληνόφωνοι. Τὸ ἰδίωμα τοῦ Νικοδήμου δὲν διασαφνίζει ἐπαρκῶς τὴν καταγωγή του, ἐνῶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους κάθε ὑπόθεση θά ἦταν παρακινδυνευμένη, μὲ μόνη ἐξαίρεση ἕναν ἀνώνυμο πνευματικὸ πὺ προσδιορίζεται ὡς **петръчки**, δηλαδὴ ὡς *Πετρισιώτης*. Σχετικὰ μὲ τὸ ἄτομο αὐτὸ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε μονάσει γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα στὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου Πετρισιώτισσας στὸ Βαčkονο, ἡ ὁποία ἦδη ἀπὸ τὸ 1344 εἶχε περιέλθει ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ Βούλγαρου τσάρου Ἰωάννη Ἀλεξάνδρου καὶ στὴ συνέχεια εἶχε ἀποτελέσει πόλο ἑλξεως γιὰ τοὺς βουλγαρόφωνους μοναχοὺς⁸⁰. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ὁ ἀνώνυμος *Πετρισιώτης* πνευματικὸς τοῦ Ρωσικοῦ νὰ ἦταν στὴν οὐσία βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

Σὲ πλαστὸ ἔγγραφο τοῦ πρώτου Ἰσαὰκ μὲ χρονολογία 1399 ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγούμενου τῶν Ρώσων Δανίηλ: **Даніилъ ѿермонахъ игоуменъ рохски**⁸¹. Τὸ ἰδίωμα τῆς ὑπογραφῆς εἶναι τόσο οὐδέτερο, ὥστε ὁ γλωσσικὸς προσδιορισμὸς ἀποβαίνει ἀδύνατος. Τὸ ἔγγραφο, ὅμως, εἶναι ἀναμφίβολα πλαστὸ καὶ ἔτσι δὲν

77. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Βελιγράδι 1902, ἀρ. 99 D. BOGDANOVIĆ, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Βελιγράδι 1978, ἀρ. 11. Ἡ μνεία ἐντοπίζεται στὸ φ. 278 τοῦ κώδικος.

78. *Chilandar I*, ἀρ. 152, στ. 50.

79. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 12, σ. 182-184 καὶ πίναξ LIV.

80. *ODB III*, 1644.

81. *Docheiariou*, Appendice VI, στ. 142.

μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο Δανιήλ υπήρξε πραγματικό πρόσωπο και δὲν ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν πλαστογράφο.

Στὴν περίοδο 1375-1400 ἀνάγεται τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα ἑνὸς χιλανδαρινοῦ σύμμεικτου τόμου, ποὺ περιέχει ἀγιογραφικὰ κείμενα καὶ διάφορες ὁμιλίες σχετικὲς μὲ τὸ ἡσυχαστικὸ κίνημα. Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀντιγραφή τοῦ χειρογράφου περατώθηκε ἀπὸ τὸν ἱερέα Νεῖλο στὴ ρωσικὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος μὲ δικές του δαπάνες. Ἡ μόνη ἔνδειξη γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Νεῖλου εἶναι ἡ ὀρθογραφία του, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὸν σερβικὸ κανόνα τῆς Ράσκας καὶ τὸν ὀρίζει ὡς ἄτομο μὲ σερβικὴ βασικὴ παιδεία: **Сию книгу съписа попь Ниль оу Рох(е)хъ т(р)охѡм и вткѡпом своимъ Богъ да га прости въ днь страшнаго соуда Христова вт вечнихъ мѡхъ**⁸².

Στὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, στὸ Χιλανδαρινὸ ἡσυχαστήριο τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ στὴ μονὴ Παντελεήμονος, δύο ἀνώνυμοι γραφεῖς ἀντέγραψαν τὸ κείμενο ἑνὸς τυπικοῦ, ἀφήνοντας σύντομα κωδικογραφικὰ σημεῖωματα, στὰ ὁποῖα δηλώνουν μόνο τὸν τόπο ὅπου ἐργάσθηκαν: **Сие писахъ оу с(в)етого Пантелеимона ... Сие писахъ оу с(в)етого Николѡе оу сѡхастари прѣч(ь)стикѡ Б(о)г(о)родице Хиландарскѡхъ**⁸³. Τὸ ἰδίωμα τοῦ ἀντιγραφέα ποὺ ἔδρασε στὸ Ρωσικὸ φαίνεται νὰ ἔχει κάποια σερβικὴ ἀπόχρωση, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ προδιορίσουμε τὴν καταγωγὴ του μὲ βεβαιότητα.

Τὸ 1405, σὲ ἔγγραφο τῆς Μεγίστης Λαύρας ἐντοπίζεται ἡ ἑλληνικὴ ὑπογραφή ἑνὸς ἐκκλησιάρχου τοῦ Ρωσικοῦ: *Ἰωβάνης ἱερομόναχος καὶ ἐκκλησιάρχης τῶν Ρωσῶν*⁸⁴. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ βασικὴ ἔνδειξη ὅτι πρόκειται περὶ Σλάβου εἶναι ἡ ἀναμφίβολα σερβικὴ ἐκφορά τοῦ ὀνόματος Ἰωάννης ὡς *Ἰωβάνης*, γεγονός ποὺ ὑποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιὰ σερβόφωνο ἄτομο, τὸ ὁποῖο, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ ductus τῆς ὑπογραφῆς του, πρέπει νὰ εἶχε ἀρκετὴ ἐξοικείωσι μὲ τὴν χρῆσι τῶν ἑλληνικῶν.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1402 καὶ 1422, σὲ σερβικὸ ἔγγραφο τῆς ρωσικῆς μονῆς ὡς ἡγούμενος τοῦ ἰδρύματος ἐμφανίζεται ὁ ἱερομόναχος Ἰλαρίων: **игоумень с(в)т(а)го Панделемона иеромонахъ Иларионъ**⁸⁵. Στὸ τέλος τοῦ ἔγγραφου καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του παρατίθεται κατάλογος 37 Παντελεημονιτῶν μοναχῶν, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ξεχωρίζει ὁ ἤδη ἀναφερθεὶς προηγούμενος Νικόδημος καὶ

82. BOGDANOVIĆ, *Katalog Hilandara*, ἀρ. 476. Ἡ μνεῖα ἐντοπίζεται στὸ φ. 313 τοῦ κώδικος.

83. H. KODOV, *Opis na slavjanskite rukopisi v bibliotekata na BAN*, Σόφια 1969, ἀρ. 67. Ἡ μνεῖα ἐντοπίζεται στὸ φ. 59ν τοῦ κώδικος.

84. *Lavra III*, ἀρ. 158, στ. 19 καὶ πίναξ CCIII.

85. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 14, σ. 188-189 καὶ πίναξ LVI.

ἴσως λανθάνουν ἄρκετοι ἑλληνόφωνοι. Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ἱλαρίωνος δὲν φωτίζει ἐπαρκῶς τὴν καταγωγή του, ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὑπόλοιπους κάθε εἰκασία θὰ ἦταν ἐπισηφαλὴς.

Τὸ 1423, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Μαλαχία ἀποκείμενη στὴν Ἁγίου Παύλου ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου τῶν Ρώσων Χαρίτωνος: **ИГОУМЕНЬ ЧЪСТНИК И С(ВЛ)ЩЕННИКЪ ОБИТЪЛИ Ц(А)Р(С)КЫКЪ РОУШКЫЕ ХАРИТОНЪ ИЕРОΜΟΝΑΧЪ**⁸⁶. Τὸ 1449 ὁ ἴδιος προσυπογράφει ὡς ἡγούμενος καὶ ἓνα ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου: **С(ВЛ)ЩЕННИКЪ ОБИТЪЛИ С(ВЛ)Т(А)ГО ВЕЛИКОМ(Ж)Ч(Е)Н(И)КА ПАНДЕΛΕΗΜΟΝА ИГОУМЕН ИЕРОΜΟΝАХЪ ХАРИТОНЪ**⁸⁷, ἐνῶ τὸ 1469 μνημονεύεται ὡς προηγούμενος στὸ κείμενο ἐνδὸς συμφωνητικοῦ ποῦ συνήφθη μεταξὺ τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη στὸ ὄρος Rila τῆς Βουλγαρίας: **ΠΡΟΗΓΓΥΜΕΝ ΡΟΥШΚΥ ΧΑΡΙΤΩΝ**⁸⁸. Ἡ παρατεταμένη αὐτὴ παρουσία, ἡ ὁποία καλύπτει ὀλόκληρη πεντηκονταετία (1423-1469), εἶναι ἄρκετὰ ἀσυνήθιστη γιὰ τὰ δεδομένα τοῦ ΙΕ΄ αἰώνα, ἀλλὰ ὁπωςδήποτε ἡ περίοδος τῆς ἐνεργοῦ ἡγουμενίας τοῦ Χαρίτωνος θὰ διήρκεσε πολὺ λιγότερο, ἀπὸ τὸ 1423 ὡς τὸ 1449. Ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα μόνο ἄτομο, ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἔχουμε μπροστὰ μας σειρά ἀπὸ γέροντες καὶ ὑποτακτικούς, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν νὰ διαιωνίσουν τὴ μεταξὺ τους πνευματικὴ σχέση, υἰοθετώντας τὸ ἴδιο μοναστικὸ ὄνομα. Τὰ γλωσσικὰ δεδομένα τῶν ὑπογραφῶν, ἰδίως οἱ τυπικὰ σερβικὲς καταλήξεις τῆς σύνθετης γενικῆς πτώσεως ἐνικοῦ τῶν θηλυκῶν ἐπιθέτων **ИК** καὶ **ЫК**, οἱ ὁποῖες ἀπαντοῦν σχεδὸν πανομοιότυπες στὶς ὑπογραφὰς τῶν ἐτῶν 1423 καὶ 1449, συνηγοροῦν, ὡστόσο, στὴν ὑπόθεση ὅτι μᾶλλον δὲν πρόκειται γιὰ συνονόματους, ἀλλὰ γιὰ ἓνα μόνο, μᾶλλον σερβόφωνο, ἄτομο.

Τὸ 1424, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἐντοπίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ προηγούμενου τῶν Ρώσων Δωροθέου: *ὁ προηγούμενος τῶν Ρουσσῶν Δωρόθεος ἱερομόναχος καὶ δικαίου τοῦ Ἑσφιγμένου*⁸⁹. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ὁ Δωρόθεος ὑπῆρξε ὄντως ἑλληνόφωνος, διότι ἡ πράξη σώζεται σὲ ἀντίγραφο τοῦ ΙΕ΄ ἢ τοῦ ΙΖ΄ αἰώνα, ἀλλὰ ὁ παράξενος συνδυασμὸς τῆς ιδιότητος τοῦ *προηγούμενου* τοῦ Ρωσικοῦ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ *δικαίου* τῆς Ἑσφιγμένου θυμίζει ἔντονα τὴν περίπτωση τοῦ Συμεῶν τῆς μονῆς *Βερροιώτου, πνευματικοῦ τῶν Ρώσων* (1316), ποῦ ἤδη ἀναφέ-

86. Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΙΔΗΣ, Ἱερὰ μονὴ Ἁγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 4, 1981, 271, ἀρ. 20 καὶ 273, πίναξ 6.

87. Πρόκειται γιὰ τὸ 25 ὦ ἔγγραφο τοῦ Α΄ τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στοὺς στίχους 22-23.

88. DYLEVSKIJ, *Dozovor 1466 goda*, 81-99, στ. 27-28.

89. *Docheiariou*, ἀρ. 59, στ. 80.

ραμε⁹⁰.

Τὸ 1469, στὸ κείμενο ἑνὸς συμφωνητικοῦ, τὸ ὁποῖο ρύθμιζε τὴν ἀποδοχὴ κοινοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ ἀπὸ τὴς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Rila, μνημονεύεται ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων Ἀβέρκιος: **ИГОУМЕН ОВИТЪЛИ С(В)ТОГО ВЕЛИКОМ(Ж)Ч(Е)НИКА ХРИСТОВА И ЦЪЛЬБНИКА ПАНТЕΛΕЙΜΟΝΑ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧ ΛΒΕΡΚΙѢ И ИГОУМЕН ОВИТЪЛИ ПР(Ε)ΠΟ(ΔΟ)ВНАГО И ВОГОНОСНАГО УТЦА Ιωαννα Ρηλσκαго ΙΕΡΟΜΟΝΑΧ ΔΑΒΙΔЬ И ΚΡΟΜΟΝΑΧ ΘΕΩΦΑΝЬ**⁹¹. Τὸ σλαβικὸ κείμενο τῆς συμφωνίας ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἡγούμενοι τῶν συμβαλλόμενων ἰδρυμάτων ἦσαν σλαβόφωνοι, ἀλλὰ δυστυχῶς κάθε περαιτέρω εἰκασία σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ Ἀβερκίου θὰ ἦταν ἀνυπόστατη.

Τὸ 1483, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ γέροντος τῶν Ρώσων Σεραπίωνος: **УТ РΩСКИ СТАРЕЦЬ СЕРАПИОН**⁹². Κύριο γνώρισμα τῆς ὑπογραφῆς του εἶναι ἡ λανθασμένη χρῆσις τῶν πτώσεων, καθὼς ἡ πρόθεσις **УТ** ἀπαιτεῖ γενικὴ πτῶσις, ἐνῶ ἡ λέξις **РΩСКИ** λαμβάνει κατάληξιν ὀνομαστικῆς πληθυντικοῦ. Ἡ ἀχρήστευσις τῶν πτώσεων στὰ βουλγαρικὰ συντελεῖται κατὰ κύριο λόγο στὴ διάρκεια τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνα, ὁπότε δὲν ἀποκλείεται ὁ Σεραπίων νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος.

Στὰ 1481-1496, σὲ μὴ πρωτότυπο ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου μαρτυρεῖται ὁ *Εὐθύμιος (μον)αχ(ὸς) ἀπὸ τῶν μοναστήριων τῶν Ρουσσῶν*⁹³, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ ἦταν ἐλληνόφωνος. Ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ἐλληνικὴ ὑπογραφή τῆς ἴδιας πράξεως ἀνήκει στὸ μοναχὸ Βαβύλα ἀπὸ τὸ Ρωσικόν: *Βαβυλᾶς ἀπὸ τὸ αὐτ(ὸν) μοναστήριον ἡγ(ου)ν τον Ρουσσῶν*⁹⁴. Στὰ 1504-1505 ἕνας Παντελεημονίτης μοναχὸς ὀνόματι Βαβύλας ὑπογράφει ἀνέκδοτον πράξιν τῆς Δοχειαρίου σλαβιστί: **УТ РΩСКИ ВАВИЛА СТАРЕЦЬ**⁹⁵, ὁπότε ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Εὐθύμιος ἦταν ἐλληνόφωνος δὲν πείθει ἰδιαίτερα. Ἀντιθέτως, ὁ Βαβύλας πρέπει νὰ ἦταν Βούλγαρος, διότι ἡ σύνταξις τῆς

90. Σχετικὰ μὲ τὰ μοναστηριακὰ ἀξιώματα βλ. Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Ἡ Ἀθωνικὸς μοναχισμός*, Ἀθήνα 1992, 405-421.

91. DYLEVSKI, *Dogovor 1466 goda*, 81-99, στ. 25-27.

92. *Actes de l'Аthos IV, Actes de Zoграфου*, ἔκδ. W. REGEL, E. KURTZ καὶ B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 13, 1907, Priloženie 1, ἀρ. 55, στ. 24. *Archives de l'Аthos IX, Actes de Kastamonitou*, ἔκδ. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1978, Appendice III, στ. 20.

93. *Docheiariou*, ἀρ. 61, στ. 20-22.

94. *Docheiariou*, ἀρ. 61, στ. 23-24.

95. Ἡ ἀποδελτίωσις τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἔγινε ἀπὸ τὴς μικροταινίης τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρυμάτος Ἐρευνῶν. Πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Ἱερὰ Μονὴ Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1037-1695)*, *Σύμμεικτα* 3, 1979, 225, ἀρ. 72. Χρ. ΚΤΕΝΑΣ, *Ἡ Πρωτοσύνη τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω καὶ ἡ μεγάλη μέση ἢ Σύναξις*, *ΕΕΒΣ* 6, 1929, 277-279, ἀρ. 28.

προθέσεως **wt** με όνομαστική (**Ρωϋσι**) αποτελεί σήμα κατατεθέν των βουλγαρικών διαλέκτων.

Στά 1494-1496, όπως προκύπτει από δύο έγγραφα της μονής Δοχειαρίου, ο ήγούμενος των Ρώσων έφερε το όνομα Εύφρόσυμος: **игоумен ρωшкн ѿφрос[и]н**⁹⁶ και **wt Ρωϋс(с) игоумень ѿвресинь**⁹⁷. Η πρώτη ύπογραφή, λόγω του έπιθετικού προσδιορισμού που περιέχει, δεν διασαφηνίζει καθόλου την καταγωγή του, διότι οί τύποι των έπιθέτων, έτσι όπως χρησιμοποιούνται στα σερβικά, στα βουλγαρικά και στα ρωσικά, δεν παρουσιάζουν ουσιώδεις διαφορές. Αντιθέτως, στη δεύτερη ύπογραφή η πρόθεση **wt** συντάσσεται κανονικά με γενική πληθυντικού, του τύπου που προσιδιάζει στα ουσιαστικά άρσενικού γένους, όποτε σίγουρα πρόκειται για άτομο που διατηρούσε έπαρκώς τη συνήθεια να μιλά με πτώσεις. Ο τύπος **Ρωϋс** σχηματίζεται με άποκοπή της κατάληξης και είναι ο αρχαϊκός τύπος γενικής που άπαντάται στα κλασσικά σλαβικά γραπτά του Μεσαίωνα. Σήμερα διασώζεται μόνο στα ρωσικά, ενώ στα σερβικά έχει αντικατασταθεί από μια γενική πληθυντικού που λήγει σε *a*. Κατά συνέπεια, είναι πιθανό να πρόκειται για Ρώσο, χωρίς, ώστόσο, να άποκλείεται το ένδεχόμενο να έχουμε μπροστά μας λόγιο Βούλγαρο ή Σέρβο.

Το 1496, σε έγγραφο της μονής Δοχειαρίου έντοπίζεται η ύπογραφή του γέροντα των Ρώσων Ίωσήφ: **старацъ ρωшкн Іωс(и)ф**⁹⁸. Λίγο άργότερα, το 1503, ο ίδιος προσυπογράφει και μια πράξη άποκείμενη στην Διονυσίου: **Іωсифъ ρωшкнн старацъ мартис**⁹⁹. Οί φωνητικές ιδιομορφίες της πρώτης ύπογραφής καταδεικνύουν ότι ο Ίωσήφ ήταν σερβόφωνος, διότι κατά τον ύστερο Μεσαίωνα η παλαιοσλαβική λέξη **стараць** άπαντάται στα βουλγαρικά και τα ρωσικά ως **старець**, ενώ ο τύπος **старацъ** είναι άποκλειστικά σερβικός.

Το 1506, σε μη πρωτότυπο έγγραφο της Κουτλουμουσίου έμφανίζεται η ύπογραφή του έερομονάχου Μωύσέως από το Ρωσικό: **Мωисоу ѱеромонах ρωшкнє овиѳли**¹⁰⁰. Η γενική πώση **ρωшкнє**, η οποία διαφέρει σημαντικά από τον άναμενόμενο στα ρωσικά τύπο **ρωϋ[ш]кнн**, δημιουργεί ύποψίες πώς το σύμπλεγμα *ie* έκφερόταν ως μια συλλαβή και ίσως προφερόταν ως *κ*. Το φαινόμενο αυτό προσιδιάζει κυρίως στα ιδιώματα σερβικού τύπου.

Το 1507 μαρτυρείται ο ήγούμενος των Ρώσων Παΐσιος: **првигоуманъ ρωшкнн**

96. *Dionysiou*, άρ. 37, στ. 12.

97. *Dionysiou*, άρ. 38, στ. 14.

98. *Docheiariou*, άρ. 62, στ. 28.

99. *Dionysiou*, άρ. 42, στ. 12.

100. *Kutlumu*, άρ. 50, στ. 25.

Паисіе с(ве)щ(е)нноинок¹⁰¹. Ἡ ὑπογραφή αὐτὴ ἐμφανίζεται σὲ ἔγγραφο τῆς Παντοκράτορος, δὲν εἶναι ιδιόχειρη, ἀλλὰ διαφέρει ἐλάχιστα ἀπὸ τῆ δεύτερη σωζόμενη ὑπογραφή τοῦ ἰδίου, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπεδίου: **прѡигоуманъ рѡшкѣ Паисіа с(ве)щ(е)нноинокъ**¹⁰². Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ καθοριστικῆς σημασίας στοιχεῖο εἶναι ἡ ἀπόδοση τῆς ἑλληνικῆς λέξεως *προηγούμενος* φωνηεντικά ἀλλοιωμένη ὡς *прѡигоуман*. Ὁ τύπος *игоуман* εἶναι ἀποκλειστικὰ σερβικός, δὲν ἀπαντᾶται στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ ρωσικά, καὶ καθιστᾶ σαφὲς ὅτι ὁ Παῖσιος ἦταν σερβόφωνος.

Τὸ 1513, σὲ διπλότυπο ἔγγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου ἐντοπίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ γέροντος τοῦ Ρωσικοῦ Συμεών: **ѡт Рѡшѣ старѣцѣ Симеѡн м(о)наχъ**¹⁰³. Στὸ πρῶτο ἀντίτυπο ἡ καίρια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς γλωσσικῆς ταυτότητος τοῦ Συμεών λέξη **старѣцѣ** ἀπαντᾶται μὲ τὸ σερβικὸν τύπο **старѣцѣ**, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἀκολουθεῖ τῆ ρωσοβουλγαρικῆ ἐκφορὰ **старецѣ**, ὁπότε ἡ ἀποδεικτικὴ ἰσχὺς αὐτοῦ τοῦ στοιχείου κυριολεκτικὰ ἐκμηδενίζεται. Ἡ ἐπόμενη ὑπογραφή τοῦ ἰδίου ἐμφανίζεται πάλι τὸ 1513, σὲ πράξη τῆς μονῆς Κασταμονίτου: **ѡт Рѡшѣ старѣцѣ Сѣмѡнѣ Кѡвачѣ**¹⁰⁴. Γίνεται σαφὲς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ Ρῶσο, ἀλλὰ γιὰ ἄτομο νοτιοσλαβικῆς καταγωγῆς καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ ὄρου **Кѡвачѣ** (σιδηρουργός), ὁ ὁποῖος ναὶ μὲν προσιδιάζει στὰ σερβικά καὶ στὰ βουλγαρικά, ἀλλὰ διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενον στὰ ρωσικά **Кѡвѣнецѣ**. Ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς *ἀπὸ τῶν Ρώσων* ποὺ περιέχεται στὶς ὑπογραφὰς δὲν διασαφηνίζει ἐπαρκῶς τὸ ἰδίωμα τοῦ Συμεών, ἀφοῦ στὴν πρώτη περίπτωση ἡ φράση φαίνεται νὰ καταργεῖ τὶς πτώσεις (**ѡт Рѡшѣ**), ἐνῶ στὴ δεύτερη νὰ τὶς τηρεῖ (**ѡт Рѡшѣ**). Ὡστόσο, βασιζόμενοι στὴν καινοφανῆ γιὰ τὴν ἐποχὴ σύνταξη τοῦ **ѡт** μὲ ονομαστικῆ, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ μοναχὸ βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

Τὸ 1526 ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων Νικόδημος προσυπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου: **игоумен ѡт Рѡшѣ Никѡдимъ Кѡмо(н)аχъ**¹⁰⁵ καὶ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **ѡт** μὲ ὀνομαστικῆ (**рошѣ**) ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ἰδίωμά του ἦταν

101. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἄ. Πάρδο, ὁ ὁποῖος διευκόλυνε τὴν ἔρευνά μου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 19 τῆς πράξεως.

102. Πρόκειται γιὰ τὸ 32 ω ἔγγραφο τοῦ Α΄ τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 22.

103. *Kastamonitou*, Appendice III, στ. 27 καὶ πίνακες XV-XVI *Zographou*, ἀρ. 55, στ. 39.

104. *Kastamonitou*, ἀρ. 8, στ. 32. Πρβλ. *Zographou*, ἀρ. 56, στ. 49.

105. *Kutlumuş*, ἀρ. 52, στ. 21.

βουλγαρικού τύπου.

Τὸ 1535, σημείωμα σὲ χιλανδαρινὸ χειρόγραφο τονίζει ὅτι ἀνήμερα τῆς ἐορτῆς τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰωάννη Βαπτιστοῦ ὁ κωδικογράφος παρευρέθηκε στὴν τράπεζα τῆς ρωσικῆς μονῆς Παντελεήμονος, ὅπου εἶχαν παρακαθήσει Σέρβοι καὶ Γραικοὶ καλόγεροι: **Оне житие чьстнаго и славнаго пророка и предтеча и крститела господна Ивана описано бысть въ Светои Горѣ Идонскои въ лѣто 7043 мѣсеца августа 29 и въ неделю на три праздникъ оуѣкновение чьстныга предтече главы быхмо въ Светои Горѣ Идонскои въ монастыри рѣском светаго великомученика Пантелеимона, и падохом на трапезѣ рыбы и сыр. И пихом вино въ славоу божию, а быша за трапезою калогери сервы и греци**¹⁰⁶. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ γραφέας ἀνῆκε στὴν ἀδελφότητα τῆς ρωσικῆς μονῆς, ἀλλὰ τὸ ἰδίωμα του περιέχει ἔκδηλα ρωσικὰ στοιχεῖα, κυρίως στὶς καταλλήξεις τῆς γενικῆς ἐνικοῦ τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων (**крститела господна**). Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ἡ Παντελεήμονος ναι μὲν ἀποκαλεῖται ρωσικὸ ἴδρυμα, ἀλλὰ δὲν γίνεται καμμία μνεῖα Ρώσων μοναχῶν παρὰ μόνο Σέρβων καὶ Γραικῶν. Θὰ ἦταν, λοιπόν, εὐλόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ συμμετοχὴ τῶν ρωσοφώνων στὴν ἐπάνδρωση τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἦταν πλεόν ἀρκετὰ περιορισμένη.

Τὸ 1541 ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων φέρει τὸ ὄνομα Γεννάδιος: **игоумен Генадіе ут Рѣси**. Ἡ ὑπογραφή του ἐντοπίζεται πανομοιότυπη σὲ δύο ἔγγραφα – ἓνα σταυρονικτιανὸ καὶ ἓνα παντοκρατορινό, ἀλλὰ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι ἰδιόχειρη¹⁰⁷. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἐπαναλαμβανόμενη σύνταξη τῆς προθέσεως **ут** με ὀνομαστικῆ (**Рѣси**) ὑποδεικνύει ὅτι μᾶλλον πρόκειται γιὰ Βούλγαρο.

Τὸ 1553, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ Παντελεημονίτη ἡγουμένου Μαρτυρίου: **ут Рѣси игоумен Мартиріе**¹⁰⁸. Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ πρόθεση **ут** συντάσσεται με ὀνομαστικῆ (**Рѣси**), ἀλλὰ ἡ

106. Lj. STOJANOVIC, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Sremski Karlovci 1923, ἀρ. 6243.

107. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῶν μονῶν Σταυρονικήτα καὶ Παντοκράτορος ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 42 τῆς παντοκρατορινῆς καὶ στὸ στίχο 41 τῆς σταυρονικτιανῆς πράξεως. Σχετικὰ μὲ τὴν τελευταία πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερὰ Μονὴ Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1533-1661), *Σύμμεικτα* 2, 1970, σ. 445, ἀρ. 9α, φωτογραφία 48.

108. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 10. Πρβλ. Ἀ. ΠΑΡΔΟΣ, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Παντοκράτορος. Ἐπιτομὲς ἐγγράφων 1039-1801, I, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 5, Ἀθήνα 1998, 113-114, ἀρ. 42, ὅπου διαβάζουμε: ὁ ἡγούμενος Μαρτύριος ἀπὸ [τῆ μονῆ] τῶν Ῥώσων [Ἁγίου Παντελεήμονος] (σλαβ.).

ύπογραφή δὲν εἶναι ἰδιόχειρη καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι Μαρτύριος ἦταν ὄντως βουλγαρόφωνος.

Τὸ 1561, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου ἐμφανίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ γέροντα τοῦ Ρωσικοῦ Σάββα **старць Савва вт Рѡси(ка)**¹⁰⁹. Δυστυχῶς, ἡ συντομογραφημένη κατάληξη τῆς λέξεως **Рѡси(ка)** καὶ ὁ οὐδέτερος τύπο **старць** καθιστοῦν τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Σάββα ἄκρως δυσπροσδιόριστο.

Τὸ 1597, σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἐντοπίζεται ἡ ὑπογραφή ἐνὸς μοναχοῦ ποῦ πρέπει νὰ ἀνῆκε στὸ πλήρωμα τοῦ Ρωσικοῦ: *Δηνοσίσης μονάχα Ρουσόν*¹¹⁰. Ἡ κατάληξη τῆς λέξεως μοναχὸς ναὶ μὲν ἀποτελεῖ ἀπαράδεκτο λάθος στὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ εἶναι τυπικὴ γιὰ τὴ γενικὴ ἐνικοῦ τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων στὰ σλαβικά καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἑλληνόφωνο ἄτομο.

Σὲ σημεῖωμα ἐνὸς Μηναίου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης στὴ Σόφια σώζεται ἡ πληροφορία ὅτι τὸ 1618, ὅταν ὁ κωδικογράφος φιλοτεκνοῦσε τὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο στὸ νάρθηκα τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς Ζωγράφου, κάποιες τουρκικὲς ἐπιδρομὲς ὀδήγησαν τὶς μονὲς Κασταμονίτου καὶ Παντελεήμονος σὲ παντελῆ ἐρήμωση: **Съврѣши се сии минеи въ лѣто 7126. при митрополита кирѣ Иеремиа. Сие лѣто писахъ оу С(вє)тѣи Горѣ оу монастырѣ Изюграфѣ припратѣ цр(ъ)ковнии ... Въ то лѣто въ(стѣ) скрѣвъ велиа оу С(вє)тѣи Горѣ, пакже въ(стѣ) запоустѣние црквѣм вт агаренѣ двом монастырѣм Кастамонитѣ и Рѡшкы**¹¹¹.

Τὸ 1620, σὲ ἀνέκδοτη πράξη τῆς Δοχειαρίου ἐμφανίζεται μοναχὸς ὀνόματι *Κυπριανὸς Ροῦσος*¹¹², ὁ ὁποῖος μᾶλλον πρέπει νὰ συγκαταλεγόταν στὸ πλήρωμα τῆς μονῆς Παντελεήμονος. Καθὼς ὅμως δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ προσδιορισμὸς *Ροῦσος* παραπέμπει στὴ μονὴ τῆς μετανοίας ἢ στὴν καταγωγὴ τοῦ Κυπριανοῦ, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται ἀκόμη καὶ γιὰ ἑλληνόφωνο ἄτομο.

Τὸ 1661, σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Σιμωνόπετρας μαρτυρεῖται ὁ δικαῖος

109. *Chilandar I*, ἀρ. 162, στ. 43.

110. Πρόκειται γιὰ τὸ 39β ω ἔγγραφο τοῦ Α΄ τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 38.

111. В. СОНЕВ, *Opis na rukopisite i staropechatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofija*, II, Σόφια 1923, ἀρ. 534· J. IVANOV, *Bŭlgarski starini iz Makedonija*, Σόφια 1912 (ἀνατύπωση 1970), 248, ἀρ. 42. Ἡ μνεῖα ἐντοπίζεται στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ κώδικος.

112. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερὰ Μονὴ Δοχειαρίου, 229, ἀρ. 86· ΚΤΕΝΑΣ, Ὁ Πρῶτος τοῦ ἁγίου ὄρους Ἐθω, 280-281, ἀρ. 30.

τῶν Ρώσων Ἄρσένιος: *δικ[α]ίου τ(ῶν) Ρουσῶν Ἄρσένιος μοναχός*¹¹³, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ ἦταν ἐλληνικῆς καταγωγῆς.

Τὸ κυριώτερο συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμε εἶναι ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ξυλουργοῦ εἶχε διαμορφώσει τὸ ρωσικὸ γλωσσικὸ χαρακτῆρα τῆς ὀπωσδήποτε δύο μὲ τρεῖς δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή τῆς μαρτυρίας γιὰ τὴν ὕπαρξιν 49 ρωσικῶν βιβλίων στὸ σκευοφυλάκιό τῆς. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς μονῆς Ζωγράφου, οἱ εἰδήσεις περὶ Σλάβων στὸ Ρωσικὸ πυκνώνουν κατὰ τὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα καὶ ἡ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενη φράση *μονὴ τῶν Ρώσων* ἀποδεικνύει ἀνάγλυφα ὅτι μετὰ τὸ 1271 οἱ ἀθωνίτες ἤδη θεωροῦσαν τὴν Παντελεήμονος ἀποκλειστικὰ ρωσικὸ καθίδρυμα.

Ἀπὸ τοὺς 36 μοναχοὺς τῆς μονῆς Παντελεήμονος ποὺ παρουσιάσαμε οἱ ἡγούμενοι Ἰωσήφ (1338), Ἰωακείμ (1348) καὶ Δανιὴλ (1399) μᾶλλον ἀποτελοῦν ἐπινόηση μεταγενέστερων πλαστογράφων, ἐνῶ ὁ προηγούμενος Δωρόθεος (1424), ὁ μοναχὸς Εὐθύμιος (1481-1496) καὶ ὁ δικαῖος Ἄρσένιος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν ἐλληνόφωνοι. Ὡς ρωσόφωνοι μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν τρία μόνο ἄτομα – ὁ ἡγούμενος Μακάριος (1316-1317), ὁ ἡγούμενος Λουκάς (1322) καὶ ὁ ἀνώνυμος γραφεὺς τοῦ 1535, ἐνῶ γιὰ ἄλλους δεκαεπτεῖς σλαβόφωνους δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προσκομίσουμε κανένα γλωσσικὸ στοιχεῖο ποὺ νὰ διευκρινίζει τὴν καταγωγή τους. Πρόκειται περὶ τοῦ ἡγουμένου Μεθοδίου (1262), τοῦ πνευματικοῦ Συμεῶν (1316), τοῦ ἡγουμένου Ἰωάννη (1325), τοῦ ἡγουμένου Ἡσαΐα (μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα), τοῦ προηγούμενου Εὐθυμίου (1366), τοῦ ἡγουμένου Νικοδήμου (1395-1396), τοῦ ἀνώνυμου γραφέα τῶν τελῶν τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα, τοῦ ἡγουμένου Ἰλαρίωνος (1402-1422), τοῦ ἡγουμένου Ἀβερκίου (1469), τοῦ ἡγουμένου Εὐφροσύνου (1494-1496), τοῦ γέροντα Σάββα (1561), τοῦ μοναχοῦ Διονυσίου (1597) καὶ τοῦ μοναχοῦ Κυπριανοῦ *Ρούσου* (1620). Ὡς Σέρβοι μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν ἐπὶ τὰ ἄτομα: ὁ ἀντιγραφεὺς Γρηγόριος (μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα), ὁ ἱερέας Νεῖλος (1375-1400), ὁ ἐκκλησιάρχης Ἰωβάνης (1405), ὁ ἡγούμενος Χαρίτων (1423-1469), ὁ γέρον Ἰωσήφ (1496), ὁ μοναχὸς Μωϋσῆς (1506) καὶ ὁ προηγούμενος Παῖσιος (1507). Οἱ βουλγαρόφωνοι εἶναι ἐπίσης ἐπὶ τὰ: ὁ ἀνώνυμος *Πετρισιώτης* πνευματικὸς (1395-1396), ὁ γέροντας Σεραπίων (1483), ὁ μοναχὸς Βαβύλας (1481-1496), ὁ γέροντας Συμεῶν (1513), ὁ ἡγούμενος Νικόδημος (1526), ὁ ἡγούμενος Γεννάδιος (1541) καὶ ὁ ἡγούμενος Μαρτύριος (1553).

Τὸ κυριώτερο συμπέρασμα ποὺ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα εἶναι ὅτι,

113. Εὐχαριστῶ τὸν τὸν π. Ἰουστῖνο Σιμωνοπερίτη ποὺ μὲ διευκόλυνε στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων ἐγγράφων τῆς μονῆς Σιμωνόπετρας ἀπὸ τὰ πρωτότυπα. Πρβλ. Δ. ΒΑΜΒΑΚΑΣ, Ἱερὰ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Ἀθωνικὰ σύμμεκτα* 1, Ἀθήνα 1985, 128-129, ἀρ. 26. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 25.

μετά τους Σλάβους μοναχούς ἀδήλου καταγωγῆς, οἱ ὅποιοι ἀντιπροσωπεύουν τὰ 39.3% τοῦ συνόλου, ἔρχονται οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι μὲ ἴσα ποσοστὰ παρουσίας (21%), ἀκολουθούμενοι ἀπὸ τοὺς Ρώσους (9%). Φαίνεται ὅτι οἱ Ρῶσοι ὑπερτεροῦσαν κατὰ τὴν πρώιμη περίοδο, ἐνῶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα βαθμιαῖα ἐκτοπίσθηκαν ἀπὸ Βούλγαρους καὶ Σέρβους. Οἱ Βούλγαροι τοῦ Ρωσικοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν ἐτῶν 1395-1396 καὶ 1469, διαπρῶσαν κάποιες ἐπαφές μὲ τὶς περιώνυμες βουλγαρικές μονές στὸ Βαčκονο καὶ στὸ ὄρος Rila, ἐνῶ οἱ Σέρβοι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τοῦ 1535, ἴσως ἀποτελοῦσαν τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο στὴ μονὴ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνα. Εἶναι, λοιπόν, πρόδηλο ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μεταβυζαντινοὺς αἰῶνες ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἶχε περιέλθει στὰ χέρια τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, διαπρώντας, ὡστόσο, ἀνελλιπῶς τὴν προσωνυμία *μονὴ τῶν Ρώσων*, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνα, ὅταν οἱ τουρκικὲς ἐπιδρομὲς (1618) μᾶλλον ὀδήγησαν τὸ σλαβικὸ στοιχεῖο στὸ ἴδρυμα σὲ ἐμφανῆ μαρασμό.

CYRIL PAVLIKIANOV, The Slavs in the Athonite Monastery of Saint Panteleimon

The article analyzes the prosopographical data concerning the presence of Slavs in the athonite monastery of Saint Panteleimon. The chronological frame of the survey extends from 998 to 1661. During the period 1262-1661 thirty-six monks of Slavic origin are identified. Thirteen of them (39.3%) appear as lingually neutral, three can be described as Russians (9%), seven use Bulgarian vernacular (21%), and seven seem to be Serbs (21%). It is obvious that the Russian-speaking monks prevailed during the earlier period, whereas the Serbs and the Bulgarians took their place after the middle of the 14th century. According to the evidence available, in 1395-1396 and 1469, the monastery of Saint Panteleimon had some contacts with the Bulgarian monasteries of Rila and Bačkovo. It is clear that in the 16th century the monastery was strongly influenced by the Serbs, so one may state that after the Turkish conquest the connection with the Russian lands was gradually lost in favour of the Balkan Slavs. However, Saint Panteleimon continued being perceived by the other athonite monks as a Russian monastery, even during the 17th century when the Turkish raids (1618) diminished its Slavic population.